

Denne fil er hentet fra Handelshøyskolen BIs åpne institusjonelle arkiv BI Brage
<http://brage.bibsys.no/bi>

Retoriske blikk på økonomiske fortellinger

**Berit von der Lippe
Handelshøyskolen BI**

Dette er siste forfatterversjon av artikkelen, etter fagfelleevaluering, før publisering i
tidsskriftet

Materialisten, 37(2009)1/2: 19-44

Tidsskriftets forlag, Materialisten, tillater at siste forfatterversjon legges i åpent
publiseringsarkiv ved den institusjon forfatteren tilhører. Denne fil er lagt ut (juli 2012).

Retoriske blikk på økonomiske fortellinger

av Berit von der Lippe

«Snakker Gjedrem renta opp?» Dette spørsmålet fra norske journalister har i mange år vært like forutsigbart i forkant av statsbanksjef Svein Gjedrems vinterlige årstaler om rikets tilstand, som mange av kommentarene etter talene. Da leser eller hører vi at Gjedrem snakket renta opp. I 2009 snakket han renta ned. Mens vi andre snakker om noe, maner eller tryller statsbanksjefen noe fram – og opp eller ned. Og, som statsbanksjefer flest, snakker Gjedrem uten mimikk, uten å heve stemmen, uten en eneste kroppsbevegelse – med en allviters skråsikre blikk.

Når statsbanksjefer har kunnet snakke renta – og aksjene – opp eller ned, sier det atskillig om ordenes magi i visse sammenhenger og særlig innen det økonomiske feltet. Retorikkens tre grunnpilarer for vellykket økonomisk retorikk har vært tilnærmet garantert. Etos, logos og patos har langt på veg fungert etter oppskriften: Tilliten er tatt-for-gitt, patos fraværende, og logos – det rasjonelle og velbegrunnede – har strålt ut av hver ytring.

I skrivende stund, våren 2009, står ikke statsbanksjefer like støtt på de tre grunnpilarene. Down-melting og down-turn sier nå engelsktalende statsbanksjefer - om økonomien. Overopphetingen eller inflasjonen av i går, metaforene vi stadig måtte unngå, er erstattet av nye trusler: Nedsmeltingen, resesjonen og deflasjonen. Ord er ikke substans eller ting som eksisterer. Det er så å si retorikkens *raison d'être*. Den mer bokstavelige overopphetingen

– og nedsmeltingen – foregår i en annen verden enn den økonomiske, nemlig i den verden hvor alt levende finnes.

De retoriske blikkene i denne artikkelen er hovedsakelig rettet hen mot fagintern retorikk. Siktemålet er å antyde noe om hvordan «the art of persuasion» fungerer eller kan fungere innad blant fagøkonomene selv. I den retoriske tradisjon har man oftest fokusert på talerens retoriske potens, eventuelt impotens, når han – den seinere tida også hun – snakker til publikum, til folket eller «målgruppa». Når jeg gløtter inn i deler av språkbruken tilhørende dominerende tenkning innen økonomifaget, nyliberalismen eller nyklassisismen, snur jeg i en viss forstand blikket fordi jeg lar fagøkonomene innta posisjonen som «målgruppe» for noe av den fagterminologien de selv sosialiseres inn i – og anvender seg imellom eller i populari-

sert variant formidles utad i det offentlige rom av økonomene selv eller talspersoner for disse.

Jeg henter inspirasjon fra kritisk retorikk, ikke minst fra retoriske analyser om neorealismens essensialisme i teorier om internasjonale relasjoner (IR-studier) – en essensialisme ikke helt ulik den man har basert neoklassisk/markedliberal økonomisk tenkning på – fram til i dag. Dette perspektivet belyses i artikkelens første del.

Dernest beveger jeg meg hen mot fagøkonomiske tekster og lar metaforen innta hovedrollen, slik jeg også har gjort det i essaysamlingen *Metaforens Potens*¹. René Magrittes «Ceci n'est pas une pipe» kan gi en pekepinn på perspektivet. At det vi ser ikke er ei pipe, men et bilde av ei pipe, «vet vi». Forståelsen av ordet og tingen, at ordet ikke er tingen, drøftes. Her dreier det seg også om den aktørstatus abstraksjoner og metaforer kan gi, som når «overopphetingen truer den norske krona» – og nå altså «nedsmeltingen» truer en hel verden. Spørsmål jeg ubeskjeden stiller, er: Ser fagøkonomene bildene de sier de ser når de uttaler seg metaforisk? Eller er det kanskje slik at bildene «bruker aktørene» mer enn de sjøl gjør bevisst bruk av dem?

Herfra retter jeg blikket hen mot den økonomiske positivistiske vitenskapsinnretning – dens slik-er-det-(aktige)-perspektiv – fortellingen(e) om den (mer eller mindre) tatt-for-gitte rasjonelle økonomiske mann, som kanskje ikke er så rasjonell likevel (sic.). Med

god støtte hos flere feministiske fagøkonomer leser jeg her inn et helte-epos og sikter inn noe av det man marginaliserer og i noen grad også stenger ute i tenkningen om økonomisk rasjonalitet. Dernest blir dagens finanskriser sett i lys eller mørke av retorikkens omstridte kairos-begrep: Rette ord til rett tid. Hva betyr «rette ord til rett tid» i disse tider? Og hva betyr «rette ord i rett tid» for fagøkonomene selv – jakes det på nye språkbilder? Her rettes søkelyset mot en av nyere tids mest kjente retorikere, Kenneth Burke, og hans drøfting av gudebegreper, for eksempel kommunisme og neoliberalisme, mister retorisk kraft og re- eller nyorientering oppleves nødvendig.² I artikkelens siste del trekkes trådene

Kritisk retorikk

Retorikk forstås ofte og noe forenklet som «the art of persuasion». Aristoteles skriver om retorikk som kunsten å kjenne til midlene som benyttes i overtalelssprosessen.³ Midlene er mer enn ordene og det man hører eller leser; man kan med et kritisk retorisk blikk bidra til å bryte opp, bryte ned – og bryte med – måten verden eller deler av denne beskrives på. Bedre og med ordene til Thomas Farell: «The potential of rhetoric is to invert or blur the conventional way in which things have taken shape for us. (...) Rhetoric, in its venerable sense of *art form*, emerges when we recognize our activities as involving choices among an array of options.»⁴ I kritisk retorikk blir det der-

med viktig å vise hva man kunne sagt eller skrevet, altså peke på og drøfte ulike måter å omtale samme fenomener på. Ikke bare handler det om kunsten å overtale, det handler også om å få publikum til å foreta visse og gitte valg rent fysisk – å inspirere til handlinger i verden fordi også denne kunne vært annerledes.

I boka, *Rhetoric of Motives*,⁵ skriver Kenneth Burke om retorisk praksis som identitetsskapende aktiviteter, identifikasjon koplet til det å være ulike – som jo er «the human condition». Hadde vi alle hatt en felles og nærmest entydig eller ensartet identitet – tilhørende en og samme kropp så å si – hadde retorikken ikke eksistert. Det er nettopp denne spenningen som betinger retorikken. Uten denne, ei heller noen kamp om identifikasjon og motiver. Å identifisere seg med et utsagn og utsigeren, innebærer ingen oppgivelse av sin egenart; identifikasjon handler om å være både lik og ulik, om å være både forent og adskilt. Derfor vil nettopp opplevelse av egenart og autonomi måtte ivaretas om retorikken skal fungere vellykket. Dette problematiseres ytterligere av marxistisk inspirerte Dana L. Cloud.⁶ «Falsk bevissthet» er det aldri snakk om; Cloud ser snarere det retoriske potensiale som grunnleggende for å løfte fram det som kan forene, basert på felles interesser. Hun er riktignok ingen typisk representant for «den kritisk retoriske skolen», snarere er hun en kritiker av denne, slik hun er kritisk til store deler av det postmoder-

ne universet som ifølge henne i for stor grad stenger ute verden og handlinger i denne. Fokus på retorikk og epistemologi, altså forbindelseslinjene mellom tenkning og språkbruk, vitenskapsteori og retorikk, utgjør likevel viktige forbindelseslinjer mellom ulike aktører innen kritisk retorikk.

En kritisk retorisk tilnærming anvendes hyppig på dominerende tenkning og språkbruk knyttet til internasjonale studier tilhørende politisk (neo)realisme. Her rettes søkelyset – og kritikken – særlig mot USA-dominert realpolitikk og tenkningen om statters «oppførsel» og «identitet», sett på som essensielt og å priori kjennetegnet ved erobringstrang. Man har, hevdes det, allerede på forhånd bestemt seg for å finne det man hevder å analysere.⁷ Neorealismens konstruksjon av statters essensielt funderte karakteristikker som objektive og/eller empiriske sannheter, har, slik jeg ser det, visse likhetstrekk med dominerende markedsøkonomisk tenkning og retorikk. Her dreier det seg om forståelse av menneskenaturen og menneskers oppførsel, som i noen grad synes tatt-for-gitt.⁸

Den naturvitenskaplige språkbruken som preger økonomiske fortellinger, har en spesifikk retorisk effekt fordi den lett vil kunne framstå som deskriptiv i betydningen tilnærmet objektiv. Dette bidrar til å gi økonomene selv og ikke minst «vanlige folk» inntrykk av at «vi» får bilder av en verden slik-den er. Marginaliseringen av retorisk teori knyttet til dominerende økonomiske

Bilde

tenkning, peker i seg selv på et teoretisk perspektiv innenfor neoliberalismen: Et perspektiv som anser språket å være essensielt og utelukkende av representativ karakter, et perspektiv som tildeler språket en tilnærmet transparent karakter. Man har en tendens til å overse hvordan man med språket produserer objekter, subjekter og fenomener. Vitenskapsteoretisk handler det om positivisme, om å inneha en type (tilnærmet) gude-blikk, et blikk som ser tingene «slik-de-er» – *is-ness*, sier nordamerikanske retorikkforskere om denne type vitenskap.⁹

Fokuset på språk forneker på ingen måte virkeligheten; det er snarere en måte å vise hva eller hvem som stenges ute fra en teori eller en tekst. Dette innebærer å stille spørsmål ved det man i dominerende økonomisk teori allerede – *à priori* – har plottet ut og vurdert som verdifullt/ikke verdifullt å fokusere. Å overse egne valg av handlinger – inkludert språkbruk som handling – er nettopp valg man foretar ved å stenge ute eller marginalisere et stort antall alternative og mulige valg, ofte fordi man allerede har lagt inn og predefinert det man analyserer.

Visse begreper, Kenneth Burke kaller dem gude-begreper, andre velger uttrykket ideografer, er begreper med særdeles stor symbolverdi fordi de vekker til liv et konglomerat av verdiladde symboler. Dana L. Cloud forklarer ideografer som forbindelseslinjene mellom retorikk og ideologi, symboler – verbale eller ikoniske – som

gir mennesker opplevelse av tilhørighet og fellesskap innenfor et gitt samfunnssystem, samtidig som ideografer setter grenser opp mot noen «andre». Hun skriver blant annet at ideografer er «vehicles through which ideologies or unconsciously shared idea systems that organize consent to a particular social system become rhetorically effective».¹⁰ McGee definerer ideografer som grunnleggende strukturelle elementer – «the building blocks of ideology».¹¹ Han forklarer ideografer som retoriske elementer innenfor en kontroll- og disiplineringsdiskurs. Ideografer representerer altså et konglomerat av normative og kollektive verdier og fungerer nettopp som byggeklosser innenfor en hegemonisk diskurs, byggeklosser som bidrar til å opprettholde et størst mulig doxa – rommet for det-tatt-for-gitte. Frihet, kapitalisme og menneskerettigheter kan sies å være slike ord. De er samlende og fungerer til gode og mindre gode formål. Befinner vi oss nå i en situasjon der ortodoks økonomisk tenkning og språkbruk mister noe av den legitimitet den lenge har hatt; blir common sense mindre common?

Metaforen(e) – og aktørene – i økonomisk retorikk

Metaforen, som fenomen, er hverken rasjonell eller irrasjonell; den er ganske enkelt – eller problematisk nok – en av måtene den menneskelige tenkning foregår via. Metaforens pirrende og mangfoldige potens (og impotens),

dens tilstedeværelse i både språk og tanke – i og under enhver forskningsprosess. For å forstå kompliserte fenomener, som f.eks. økonomi og økonomiske spørsmål, bruker man ofte bilder fra et antatt mindre komplisert og mer oversiktlig område. Vi mennesker ser ting eller fenomener ved hjelp av andre ting, andre fenomener og da fra områder vi mener å kjenne.

Noen metaforer er viktigere enn andre, og noen meget få er faktisk konstituerende for såvel modellbruk som for de mest avanserte matematiske utregninger. Universet fagøkonomer ser inn i, refererer ikke til en objektiv virkelighet «der ute», men er snarere en virkelighet de selv konstruerer. Slik er det bare. Og slik må det antakelig være. Men det er selvsagt ikke likegyldig hva man konstruerer. Det som imidlertid er viktig, er hvorvidt språkbrukere og aktører er klar over egen metaforbruk og følgelig ser dens potensielle konsekvenser ikke bare for egne studier, men også konsekvenser ute i det virkelige liv, hvor det bokstavelig talt handler om liv – og død.

Som introduksjon til metaforens tilstedeværelse i økonomisk tenkning og språkbruk, trekker jeg fram mannen som løftet mitt blikk hen mot temaet. Willie Henderson foreleste tidlig på 1990-tallet studenter i økonomi ved universitet i Birmingham. I en artikkel om det han kaller egen oppvåking til faget,¹² forteller han hvordan metaforbruken med ett sto fram som metaforer, som bilder på noe og ikke bilder

av noe. Blant studentene han foreleste, befant seg en del utlendinger, bla. arabere. Det gikk ikke lang tid før han forsto at mange studenter ikke forsto hva han snakket om. Tilsynelatende enkle og for ham naturlige uttrykk, dvs. døde metaforer, som datterselskap og moderselskap (parent companies) ble overhodet ikke forstått. Datter? Mor? Hva var det han snakket om? Studentene så ikke hva han med bildene sa han så med sin metaforiske språkbruk. Henderson begynte dermed å få øynene opp for det univers av bilder han beveget seg innenfor og daglig gjorde bruk av.

Han så straks det Newtonske fundament, altså Newtons mekaniske natur- og virkelighetsforståelse, samt videreføringen av dette i terrenget Adam Smith hadde trukket fram for moderne økonomisk tenkning.¹³ Som andre berømte størrelser gjorde Newton og Smith nettopp det som gjør noen større enn andre: De søkte å se det ene – som ble oppfattet å være vanskelig tilgjengelig, dvs. naturkreftene/markedskreftene – ved hjelp eller i lys av noe annet og mer sansbart. Newton så naturens bevegelser ved hjelp av urverkets regularitet. Det er neppe tilfeldig at Adam Smith, i kjølvannet av aristokratiets tapte ære og æra, valgte Newtons mekaniske perspektiv på naturen(s bevegelser) som analogi når han prøvde å forstå menneskenaturen (bevegelser) i det økonomiske liv: Som atomenes/partiklernes antatt friksjonsfrie og regulære bevegelser, ville også men-

neskenes bevegelser være det om de bare fikk framstå som selvstendige borgere, frie og uavhengige menn. Hvem mannen var avhengig av, inngikk ikke i denne type frihetsforståelse.

Samtidig må Adam Smith unnskyldes, ikke fordi også hans teori må ses som kontingent, det vil si i lys av sin tid og sted, men først og fremst fordi Smith så økonomi langs to dimensjoner: Dels så han hvordan samfunnet var organisert via kjøp og salg (exchange), men han vektla like mye fordelings-aspektet og hadde en grunnleggende tro på den kjente usynlige hand,¹⁴ den – for mange innen og utenfor økonomifaget – mest kjente metafor, og som kanskje kan ha skygget for synet av andre og mer grunnleggende metaforer.

Henderson trekker selv fram eksempler fra økonomisk litteratur studentene gjorde bruk av: «If the economy *slumped* and to many were out of work, a boost to *aggregate* demand would *plug* the contradictionary *gap* and *fix* things up. If a boom got *too hot* and prices *rose* too fast, putting *the damper* under demand would *cool* things off. Given the political will, there seemed reason to hope that economy could be '*fine-tuned*' for prosperity without *inflation*.»

Dermed blir kjente uttrykk som «å bremse på gassen», «kjøle ned økonomien» og «overoppheting» mer enn bare populistisk tale; de springer «naturlig» ut fra pilaren(e) den markedsliberale tenkningen er bygd på. Retorisk framstår – eller framsto – de

med overbevisende kraft. Metaforen overoppheting må sies å inneha et retorisk potensial på en særskilt måte. Den fikk bestemt form entall og ble overopphetingen, en nærmest sansbar og bokstavelig talt nesten levende figur – med drepende og ødeleggende kraft. Den minnet om slags fiende som alltid lå på lur. Bilder dels fra atomreaktoren i Tsjernobyl, dels – og noe mindre skremmende – bilder fra en bilmotor som begynner å brenne, poppet opp og fram. Å unnlate å «sette bremsene på» eller «kjøle ned økonomien», når overoppheting kunne bli resultatet, ble en nesten-umulig oppgave innenfor denne type språkunivers.

Henderson spør seg hvordan nybegynnere i økonomiske studier skal kunne fatte noe særlig av denne type språkbruk. Han mener maskinmetaforen og det nettverk som vokser ut fra denne, vil kunne brukes for å bygge visse prediktive modeller innenfor visse områder av mikroøkonomisk tenkning, men andre metaforer innen den makroøkonomiske tenkningen - Henderson kaller disse ad hoc-metaforer - som inflasjon og overoppheting, mener han er meget diskutabelt, om ikke direkte villende. Maskin er ingen alternativ betegnelse for naturen (eller økonomien). Metaforen identifiserer ikke «seg sjøl», som fenomen, men beskriver eller kaster lys over noe annet. Med metaforen gjengis ikke det synlige (maskin), men noe synliggjøres ved hjelp av det synlige. Metaforen har derfor visefunksjon, ikke påstandsfunksjon. Den er med på

å danne innholdet i visse påstander, men fungerer ikke som påstand(er), skriver Utaker.¹⁵ I økonomisk retorikk er det nettopp det metaforen har gjort; den har fungert både med visefunksjon og påstandsfunksjon. Doxa og common sense er neppe et fenomen tilhørende «folk flest»; det kan i høyeste grad eksistere elementer av doxa, noe tatt-for-gitt innen de fleste akademiske disipliner, den økonomiske inkludert.

Selvsagt vil det alltid finnes, også blant fagøkonomer, et visst spenningsfelt med ulike stemmer og ulike perspektiver. Høglytt og grunnleggende uenighet har i liten grad hatt gjennomslagskraft utad – i det offentlige rom.

Hvis Lakoff og Johnsen¹⁶ har rett i at enhver språkbruk er basert på metaforer, at latente metaforer eller grunnmetaforer, er innved i språkbruk, som universelle språkstrukturer, da blir det også uinteressant å spørre om døde metaforer har en funksjon – og om disse lever sjøl om de ikke ses eller høres. Døde metaforer lever, men noen er mer levende enn andre. Enkelte døde metaforer er meget interessante – nettopp fordi de ikke ses eller høres.

Hva skjer når den metaforen eller de metaforene man en gang funderte en vitenskapsteori, en tenkning og tilnærming på, er glemt fordi de(n) etter hvert har glidd inn i selve vitenskapen og bare «er der» – som en naturlig og tatt-for-gitt-del av det teoretiske fundament? Når konstitusjonelle metaforer, altså metaforer som konstituerer tenkningen, tas for gitt og ikke ses, vil

det som er preskriptivt lett framstå som deskriptiv. Dette vil lett kunne bidra til en form for essensialisme – det ontologiske slik-er-det.¹⁷

Etterhvert som en teori vinner impass fordi den framstår som sann, kommer de to fenomener – det metaforiserte og metaforen – til å likne hverandre. Sandra Harding viderefører det samme: «Naturen blir stadig mer og mer lik maskinen i den mekaniske filosofi, og de konkrete maskinene blir vurdert som masse i bevegelse.»¹⁸ Forståelse av økonomiens bevegelser og markedsaktørenes bevegelser i forhold til økonomiens, har lagt sterke føringer for dominerende økonomisk tenkning og vitenskapsteori, som snarere er en matematisk teori om økonomi (og som jeg belyser nærmere lenger nede). Det er dette som kan sies å utgjøre noe av epistemologien til neoklassisismen, forståelsesrammene, så å si.

Lakoff og Johnsen skriver også om metaforer med hva de kaller ontologisk karakter: Tendensen til å personifisere fysiske gjenstander eller fenomener. Det kan være uttrykk som: «Denne teorien kaster lys over upløyd mark», skriver de og framhever metaforen inflasjon. «Inflasjonen har spist opp fortjenestene», den «har angrepet grunnlaget for vår økonomi» og «ødelagt dollaren». ¹⁹ Fordi overopphetingen – eller inflasjonen, eventuelt begge deler – kan angripe, skade og sågar ødelegge oss, dollaren, den norske krone mm, blir det innenfor dette bildeunivers logisk å gå til krig mot den, ofre noe(n), bekjempe

Bilde

noe(n) og være aggressive.

Fremdeles ser man hen mot ikke-(be)gripbare størrelser som bevegelser, svingninger, inflasjon, deflasjon, resesjon eller depresjon, ubalanser og mekanismer. En kritikk rettet mot denne type metaforiske abstraksjoner, er ingen enkel oppgave. Når utviklingen ser ut til å gå sin (nesten-?) naturlige gang, og finanskriser hovedsakelig søkes framstilt som naturlige, er det lite du og jeg kan gjøre. Aktørene som sies å kjenne denne type naturlige bevegelser, er hovedsakelig de samme aktører og forkynnere som gårdsdagens.

Den økonomiske mann – og kvinne?

Modeller fungerer som en slags kart. Det kan være fristende å si at de mest kjente og solgte økonomiske kartene er konstruert av en maskulin vestlig elite. Et kart konstruert av en gruppe kvinner med bosted land i det vi kaller tredje-verden, vil helt sikkert sett ganske annerledes ut.

Karteografene ser ut til å se en verden, et terreng, uten nevneverdige variasjoner, bebodd av mennesker med tilnærmet samme interesser, ønsker og behov og med tilnærmet samme muligheter. Utgangspunktet er fortellingen om den universelle, økonomiske mann, som riktignok i disse tider er truet fra sin pidestall av visse dyrearter – dyreånder – fordi man innser det potensielt ikke-rasjonelle ved menneskedyrets oppførsel. Siden mannen av i går likevel lever, vil jeg her gløtte hen mot

ham.

Som en slags minste felles multiplum, er hans eget-begjær – begjær etter penger som middel til andre former for ego-tilfredsstillelse. Det selviske og grådigheten vil – på nesten mirakuløst vis – holdes i tøyler. Det vil sågar kunne forenes med en like universell form for rasjonalitet fordi «alle» vil se seg tjent med å følge spillets regler i en slags vinn-vinn-situasjon: Enhver økonomisk aktør vil så å si automatisk søke etter nyttemaksimering, basert på tanken om minst mulig energi for å oppnå et best mulig resultat. (En analogi hentet fra naturvitenskapens tyngdekraft, hvor f.eks. en partikkel velger «the way of least effort».) Man vet, riktignok, at dette er en idealmodell, men lar den like fullt fungere som ledetråd i fortellingen om den økonomiske mann.²⁰

Fagøkonomer understreker ofte det interesse- og følelseløse i egne tekster. Logos, ikke patos. Patos betyr manglende etos. Av alle samfunnsvitenskapelige forskere er det ingen som skriver mer om menneskers egeninteresse. Få eller ingen akademikere ser på seg selv som mennesker så totalt uten egeninteresse. Få eller ingen akademikere insisterer så hardnakket på at rase, kjønn eller klasse ikke har noen relevans for eget fagområde. Det handler om valg, sui generis og à priori. Den man studerer, er den selvhjulpne, autonome og uavhengige voksne mann – et mennesket uten barndom – (i aldersgruppa 25 til 60 år?) – i stand til å foreta rasjo-

nelle valg på et mulighetenes marked. Mellommenneskelige relasjoner av annen karakter enn den man måler i lys av nevnte nyttemaksimering, ses selvsagt, men overses langt på veg - fordi slike relasjoner vanskelig lar seg måle? Maktstrukturer mellom det man kaller første-, andre- og tredjeverden-land, ses også, men inntar en beskjeden plass i dette ubeskjedne økonomiske univers. Kjønn og etnisk tilhørighet overses ikke, men synes irrelevant for aktører på markedsarenaen. Riktignok opererer man med benevnelser som «constraints» (begrensninger) eller «differences in natural endowments» (naturlige forskjeller) uten at dette influerer grunnleggende tenkningen om det frie valg.

Poenget er jo at det for svært mange mennesker hovedsakelig og kontinuerlig handler ikke bare om begrensninger, men om både hindre og uoverstigelige barrierer. De nevnte «naturlige» forskjeller problematiseres knapt. Hva som måtte være kultur- og samfunnskapte forskjeller, inngår i denne type tenkningen bare som marginale fenomener.

Skillelinjene mellom vage begreper som behov og ønsker (needs and wants) usynliggjøres eller marginaliseres. For eksempel vil et foreldre-løst barn i «den tredje verden» ha store behov for en tallerken med suppe enn behovet et overvektig vestlig barn matte ha for et nytt stykke med pizza. Denne type drøftinger ville neppe fjerne det økonomiske studie fra et studie

av bytteforhold og tilbud-etterspørsel, men det ville fjernet denne type bytteforhold fra tenkningens fokus.

Den økonomiske standardmodell av familien er historien om den altruistiske, hjertevarme familiefar. Menneskesynet innen dominerende økonomisk tenkning er således meget ambivalent – om ikke motstridende: Mens man anser det ego-sentrerte som grunnleggende drivkraft hos menn(esker) utenfor hjemmet, dvs. det felt man vektlegger og hvor kontrakter inngås, forutsetter man så å si en familiemodell basert på altruisme.²¹ Mannen vil til enhver tid foreta de best mulige avgjørelser på vegne av samtlige familiemedlemmer, sin kone inkludert. Skillelinjet privat/offentlig kan vanskelig ses som kjønnsnøytralt eller kjønnsnøytrale sfærer. Å tenke seg maskuline praksiser hovedsakelig innenfor den private hjemlige sfære, framstår heller ikke i 2009 som «naturlig».

Når familien konstrueres som en individuell aktør, blir tenkingen om den selvhjulpne mann relativt enkel å håndtere både politisk, økonomisk og vitenskapelig. Når kvinner har entret ulike økonomiske arenaer uten at dette har bidradd til grunnleggende endringer i den økonomiske tenkningen, kommer den private sfæren til å framstå som politisk problemfelt – alt mens denne holdes (u-)trygt lengst mulig unna det økonomiske liv. Og hvis man, opp mot den autonome rasjonelle aktør, kunne tillate å tenke seg at individer kan foreta mellommenneskelig nytte- og/eller

behov-sammenlikninger, da ville også dette kunne fått en plass innen den neoklassiske tenkningen. Slike sammenlikninger ville kunne gi informasjon om den relative fordelten og den relative ulempen for menneskene – og bevegelsene – man studerer.²²

Den markedsøkonomiske tenkningen opprettholder i stor grad det kartesianske skillet mellom forskersubjektet og det han studerer. Begjæret etter en universell fornuft baserer seg på å etablere en symbiose mellom menneskets intellekt og universet, det rasjonelle og det reelle. Triumfen til denne ikke-kroppslige rasjonaliteten bidro i sin tid til opprettholdelsen av todelingen mellom fornuft og følelser, det åndelige og det kroppslige, orden og kaos osv. I dette ligger drømmen om en spesifikk form for symmetri, der det ene, fornuften, sannheten og det objektive, får sin bekreftelse via motpolene, det irrasjonelle, falske og subjektive, det antatt maskuline opp mot det feminine.

Det er denne todelingen eller dikotomien adskillige kvinner har villet bryte ned og bryte opp. Prosjektet for flere feministiske tenkere har, som mange vil vite, i flere tiår vært en kritikk av Descartes og hans innflytelse på dominerende vestlig rasjonalitetsforståelse som en søken etter det trygge og målbare. At dette i like lang tid har opptatt feminist orienterte fagøkonomer, er mindre kjent. Disse stemmene har knapt blitt hørt og i alle fall ikke lyttet til.

Tenkningen om instrumentell og

egennyttig rasjonalitet baseres på en abstraksjon eller idé om mennesket som vanskelig kan tenkes å være en kvinne, hevder fagøkonomene Ferber og Nelson,²³ to av representantene for en variant av feministisk økonomisk tenkning. Søkelyset skyves bort fra rasjonalitet knyttet til empati. Perspektivet er snevert og partikularistisk. Det levner heller ikke mannen mange muligheter, men den omsorgsfulle mor var det helt klart ingen plass til i dette universet.

Ett aspekt ved økonomisk teori som har bidradd til å gi retorikken en appell er – eller har vært – troen på teorien som en teori med et tilnærmet interesseløst blikk fra ingensteder; en diskurs som under dekke av å framstå (tilnærmet) vitenskapelig nøytral, handler i stor grad om en slags nødvendighetens epistemologi, her anskueliggjort av Nelson, som uttaler: «If the model and the world disagree, true believers in the neoclassical model seem to say, then too bad for the world».²⁴ Med utgangspunkt i metaforen situert kunnskap, spør jeg: Hva gjør at noen argumenter oppleves mer overbevisende enn andre blant fagøkonomer? Hvem avgjør fokus for diskusjoner, og hvem tillates å endre fokus? Hvilke konvensjoner legger føringer for debatt og deltakelse?²⁵ Metaforen, ideenes frie markeds plass, vil lett skygge for sosiale aspekter ved kunnskapsforståelse. Situert-kunnskap-metaforen inviterer til å undersøke og rette fokus mot hva som menes med abstraksjoner som

«begrensninger» og «naturlige forskjeller». Fortellinger som skal belyse dette, er hovedsakelig hentet fra sosiale sammenhenger tilhørende vestlig kultur.

Nelson foreslår å kalle den nyliberale økonomiske tenkningen for «matematisk tenkning om økonomi» eller «matematisk teori om det frie valg» – ikke økonomisk teori. Dermed, mener Nelson, ville man synliggjøre at den hegemonisk tenkningen og den nyliberale praksisen kun vare én variant blant flere andre og mulige økonomiske tilnærminger – og praksiser. Sannsynligheter og muligheter for at ting kunne vært annerledes er selvsagt ikke utestengt fra neoliberalismen, men marginalisert. Mer enn de fleste andre vitenskapelig fortellinger, har man latt jakten på det universelle og målbare blende for andre vitenskapelige tilnærminger.

Et utgangspunkt i menneskers gjensidige avhengighet og vår avhengighet av naturens ikke-uendelige ressurser, kunne bidratt til å løfte fram begrepet avhengighet, slik man i århundrer har opphøyet uavhengighet uten å ha drøftet hva eller hvem mennesket skulle være uavhengig av. Burkes forståelse av retorisk praksis som identitetsskapende, slik jeg har vært inne på lenger framme, blir i lys eller mørke av denne type abstrakte og kroppsløse tankefigurer temmelig uinteressant. Konflikt og uenighet ligger som fundament for Burkes forståelse av retorikk. Hvor stor uenighet det er eller har vært

blant apologetene for neoliberalismen, er jeg usikker på. Det er likevel fristende å la mannen Burke selv komme til orde. I boka *Rhetoric of Motives*, skriver han: «If men were not apart from another, there would be no need for the rhetorician to proclaim their unity. If men were wholly and truly of one substance, absolute communication would be of man's very essence.»²⁶ Mennesker lever i kontinuerlige spenningsfelt, vi har ulike erfaringer, vi er dels besatt (possessed) av tradisjoner og ideologier, samtidig drives og motiveres vi til å finne nye løsninger og nye måter å se verden på. Uten erkjennelse av denne type dialektikk og denne type spenning, vil tanken størkne.²⁷

Med Fukuyamas «end of history» og Thatchers «there is no such thing as society» i relativt friskt minne, kan det se ut som spenningsfeltet har vært temmelig langt unna ståstedet til mange av hovedaktørene tilhørende siste tiårs dominerende perspektiver innen økonomifaget. Men så er de fleste innen faget også hevet over retorikken...

Finans- eller systemkrise – rette ord til rett tid

Når begynte «finanskrise»? For 250, 80, 20 år siden – eller var det i først fjor eller forfjor, i 2007 eller 2008? Skulle eller burde man sett den begynne i USA på 1930-tallet, i forbindelse med Korea-krigen tidlig på 1950-tallet, firedoblingen av oljeprisen tidlig på 1970-tallet eller Asiakrisen på slutten av 1990-tallet? Depresjonen fra

1930-tallet resulterte i en viss re-orientering, noen rette ord må ha kommet til riktig tid da økonomen Keynes bidro til Rooseveltts New Deal-politikk. Asiakrisen ble bokstavelig talt plassert i Asia, ikke i vestlige land, og ble, som dagens «finanskrise», begrenset. Begge er plassert i ytterkanten av det dominerende økonomiske system, den ene geografisk, den andre plassert i en annen ytterkant og fortrinnsvis som en avart av denne ytterkanten, finansøkonomien. Systemkrise er et ord bare de færreste tar i sin munn. Økonomisk krise kan derimot høres fra tid til annen.

Taushetsstrategi utøves kontinuerlig av makteliter, tilhørende finans og næringsliv, samt av den politiske makteliten. Strategien kan ha og ta mange former også i et retorisk perspektiv. Hensiktsmessig og retorisk potensielt vellykket taushet kan beskrives som aktivt «non-engagement» ved å prøve å velge taushet ut fra egne behov eller interesser. Retorikk handler like mye om taushet som det handler om tale. Det dreier seg her om mennesker i miljøer der de fleste aktivitetene foregår bak lukkede dører. Resultatene og konsekvensene av aktivitetene er fortrinnsvis virtuelt synlige på ulike skjjermer. Det handler om det jeg kaller kairotisk liknende aktiviteter der kjøp og slag av aksjer foretas når situasjonen «krever» det. Og situasjonene krever det alltid: Kjøp og salg til rett tid eller i rette nanosekunder – av aksjer, obligasjoner og «giftige lån». Det er en type aktiviteter der ord knapt ut

sies eller utveksles fordi situasjonen krever lynraske tastetrykk, ikke meningsutveksling, enn si dia-logos. Rette eller ikke-rette ord til rett tid kommer i etterkant av allerede utførte handlinger og ofte fra andre personer enn heseblesende tastetrykkere. Sagnomsuste Greenspan, USAs eks-statsbanksjef, overrasket verden da han med patos, trist mine og lavmelt tale fortalte at han hadde tatt feil av markedsliberalismen. Han måtte revurdere hele sin symbolske kapital om økonomisk teori. Rette ord til rett tid?

Retorikkens kairos-forståelser blir relevant for min egen tilnærming i denne siste delen. Rette ord til rett tid bør framstå og oppleves som logos appeller mer enn patospreget, uttalt av mennesker med etos. Rette ord til rett tid, er én kortvariant de fleste av retorikkens talspersoner til nød vil kunne enes om. Til nød bare – fordi enkelte retorikere, ikke minst Burke, mener kairos eller den retoriske situasjonen, dreier seg om kontinuerlige potensielle retoriske situasjoner. De overskrider det enkelte øyeblikk og hendelser. At kairos må ses ut fra den konkrete situasjonen som utsagn griper inn i eller svarer på, vil med Burkes øyne, og som vi skal se, bli for snevert. Kanskje kan Greenspan tjene som eksempel: Hans etos kan være styrket hos enkelte, svekket hos andre. Når var det tvilen i ham oppsto? Hvor mange avsløringer måtte til før erkjennelsen ble uttalt i det offentlige rom? Og hva med andre statsbanksjefer som ennå ikke «har tatt feil»?

Bilde

Siden en av premissleverandørene for siste tiårs drøftinger om rette-ord-til-rett-tid-spørsmålet er Loyd F. Bitzer, kan det være en indikasjon på en retning innen faget hvor kontekst og epistemologiske problemstillinger har fått nok så marginal plass. I følge Bitzer oppstår den retoriske situasjon når et påtrengende problem, *exigence*, definert av gitte og klart definerte omstendigheter, erkjennes.²⁸ Det handler da om å finne en passende respons – rettet mot et publikum – og slett ikke mot heterogent publikum med ulike interesser i en klassesdelt verden. For Bitzer er «*exigence*» en «*imperfection marked by urgency; it is a defect, an obstacle, something waiting to be done, a thing which is other than it should be.*»²⁹

Bitzers imperfeksjoner, defekter eller mangler problematiseres i liten grad. Dermed vil forskjellen på begreper som finans- eller systemkrise bli temmelig irrelevant. Når hans artikkel, «*The Rhetorical Situation*», har blitt en av klassikerne innen retorikken for forståelse av rette-ord-til-rett-tid-problematikken, er dette overraskende fordi det innvevd i retorikk-forståelse nettopp skulle bety erkjennelse av kontingens og språkets ikke-entydige forhold til det omtalte, det språket og ordene refererer til, det jeg lenger framme har kalt retorikkens *raison d'être*.

Hva skjer når «noe brister», som når gude-blikket man(ge) har hatt på Markedets selvregulerende potensiale svekkes? Gudebegreper og/eller ideografer som for eksempel frihet, mar-

ked og kapitalisme, kan ha mistet noe av sin kraft som retoriske pilarer blant fagøkonomer tilhørende nyliberalismen. Handler det muligens om en retorisk re-orientering på sofistisk vis uten at det foregår en reell epistemologisk re- eller nyorientering?³⁰

Hvordan fagøkonomer re- eller nyorienterer seg, vil alltid være avhengig av hva man antar eller mener står på spill. Her vil jeg kort se hen mot visse aspekter ved en darwinistisk preget evolusjonsforståelse – overført på forståelse av økonomi fordi både biologi og evolusjon nå ser ut til å «revitaliseres» innen faget. Nytt er dette ikke. Hva som i dag og i denne sammenhengen er rette ord til rett tid, lar jeg stå en smule åpent. (sic.). Jakten på den «naturlige» beste orden, fortrinnsvis «den økonomiske orden», vil her koples til andre aspekter ved metaforen enn de jeg har løftet fram tidligere. Også her trekker jeg tråder fra *Metaforens Potens* og løfter fram språkfilosofen Max Black.

Blacks metaforsyn³¹ vektlegger interaksjon mellom metaforen og det metaforiserte – ramme og fokus – elementer jeg finner svært anvendbare for å anskueliggjøre aspekter ved metaforikk og doxa, – metaforikk og konnotative fellesplasser. Et av Blacks mest kjente eksempler er «De fattige er Europas negre». Black viser her til sin kollega, Richards, når han sier at de tanker vi har om Europas fattige og negrene (de som lever på det nordamerikanske eller afrikanske kontinent?) interagerer og aktiveres. Resultatet blir

så å si en betydning, som er produsert av denne interaksjonen. Ikke bare får de første (Europas fattige) elementer av ny mening via negre (sic), også disse tillegges en ny dimensjon fra Europas fattige. Konnotasjonene knyttet til negre og fattige er mange og ulike. Hvilke konnotasjoner man lar inngå i samspillet mellom de to uttrykkene, er et åpent spørsmål. Eksemplet er valgt fordi det til de grader er en indikasjon på det enorme meningspotensial innevd i metaforiske uttrykk. Man blir så å si tvunget til å forbinde to idéer - om fattige og om negre. Det er i denne forbindelsen man kan ane det enorme meningspotensiale metaforiske uttrykk innehar. Siden metaforen sjøl er med på å framkalle likheten, vil det i følge Black heller ikke kunne være snakk om en bokstavelig likhet.

En første anvendelse av den blackske interaksjon på «naturens orden er biologiens orden» vil dermed kunne innebære at Black stenger ute mulige, fysiske og reelle likheter med hensyn til sitt metaforsyn. Dette er neppe Blacks oppfatning. At det kan foreligge eller foreligger visse likheter mellom biologi/evolusjon og økonomi(ske bevegelser), åpner likevel ikke for substitusjons- eller sammenliknings-teorien. Innenfor et slikt metafor- og språksyn vil det metaforiske kunne elimineres (fordi det jo kan erstattes med noe annet og bokstavelig). Dette er da også ett av Blacks hovedanliggender. Det er disse metaforsyn han motsier. Black opererer med det han kaller «the

system of associated commonplaces», en idé om en felles assosiasjonslikhet mellom det metaforiserte og selve metaforen, mellom biologi/evolusjon og økonomi. Han vektlegger ikke hvorvidt de konnotative fellesplassene er korrekte, men at man på grunnlag av en felles viten tror de er det. Hva kan da fellesplassene være når enkelte økonomer ser fagområdet sitt med darwinistisk inspirerte briller? Hva skjer før, under og etter selve interaksjonsprosessen? Blir det, slik jeg har vært inne på tidligere, språkbildene eller metaforene som får overtaket og stenger sikten for noe av det komplekse i forståelsen av menneskers ulike drivkrefter og drivkreftene i det økonomiske liv?

Hvilke fellesplasser fagøkonmer tenker seg når de anvender evolusjonsinspirerte idéer, vil selvsagt være avgjørende for hva man ser, ikke ser eller marginaliserer. Hva skjer når følgende spørsmål stilles i forbindelse med dagens økonomiske krise: «Var finanskrisen like vanskelig å unngå som det ville vært at en art over tid utviklet vinger eller røde nebb?» Eller: «En froskeart dør ut i Amazonas. Wall Street kollapser i New York. Skyldes begge deler evolusjon?»³² Og hvordan forholde seg til følgende analogi, uttalt av professor i organisasjonspsykologi, Stoknes : «En finanskriser kan sees som en brå utryddelsesperiode som igjen rydder grunnen for ny mangfoldsvest. I lokal målestokk er Kongsberg Våpenfabrikk et godt eksempel på slike mekanismer: De gikk dundrende konkurs på 1980-tallet

og et stort mangfold av mindre bedrifter vokste frem i konkurransens kjølvann»?³³ Dette kan være forlokkende tenkning med en minst like forlokkende retorikk. At visse arter har gått under og nye oppstår, er for det første et faktum. For det andre vil fokus lett rettes hen mot «den naturlige utviklingen» – av og i økonomien. Kriser er sykliske og naturlige.

Det man i disse fortellingene sjelden stiller spørsmål ved eller fokuserer på, er hva de mindre bedriftene – mangfoldet av arter – skal produsere. At «dette mangfoldet» kan satse på våpen og gjør det, synes mindre interessant. Det dreier seg om et marked med høgkonjunktur. I en reportasje om våpensalg vil man kunne lese at man har «identifisert et potensiale i flere land», at «et kjøp av Penguin-rakettdele fra US-Navy er en meget god referanse i markedet». Da vil det være prosjektmuligheter i for eksempel Tyrkia og man vil «fortsette bearbeidingen for Penguin til dette landet». Det tilforlatelige og tilsynelatende nøytrale som å «identifisere potensiale for våpensalg», «god referanse i markedet» kan i realiteten bety å foreta undersøkelser i land man mener å vite kan ha et «spesielle behov». Det kunne med andre ord ha stått: «Taket være USAs kjøp av norsk våpenutstyr, krigene USA er involvert i, samt krigen som den tyrkiske militære makteliten fører mot blant andre kurderne, har norsk våpenindustri nå sjanser for store gevinster dersom vi klarer å være tilstrekkelig aggressive med markedsføringen i dette landet.» Den tilsynelatende

ikke-retoriske språkbruken, som i nyliberalismens verden oppleves nøytral og logisk, er neppe mindre retorisk enn min egen ikke-anvendbare retoriske utlegning av en tekst om våpensalg. Den første versjonen er amoralisk og en «naturlig» beretning innenfor den «naturlige utviklings-diskurs», mens den andre versjonen ville blitt oppfattet som umoralisk og grotesk.

Nye analogier med nye metaforer vil kunne indikere en viss re-orientering – innenfor etablerte tankemønstre. Det kan indikere en bevegelse ut av tradisjonelle tankemønstre. Metaforen – og den mer strukturelterte analogien – lever av å ikke bli akseptert, av den motstand den yter mot å la seg fastholde i en bestemt fortolkning og kjennetegnes ikke først og fremst ved overskudd av mening, men snarere ved sitt underskudd av mening. De «mener ikke ennå». Det er vi, språkbrukere, økonomer inkludert, som til sjuende og sist må oppleve og se meningsunderskuddet så vel som overskuddet man velger å legge inn. Det er her spørsmålet om de black-inspirerte konnotative fellesplassene blir relevante. Hvordan preger fagøkonomers perspektiv på økonomi det de trekker fram fra biologi og evolusjonslære, hvilke fellesforståelser baserer de sine metaforforståelser på? Hva putter de inn av mulige konnotasjoner knyttet til de to fagfeltene, og hva overses eller marginaliseres?

I boka *Animal Spirits. How Human Psychology Drives the Economy, and Why It Matters for Global Capitalism*,

forklarer de to økonomene George A. Akerlof and Robert J. Shiller³⁴ at den rasjonelle mann er mindre rasjonell enn man(ge) har valgt å tro. Dyremetaforikk anvendt på mennesker har kanskje eksistert så lenge mennesker har kommunisert. Dyremetaforikken fins innen de fleste vitenskaper. Dermed kan man også vise til dyrene når det handler om det man ikke forstår, for eksempel om naivitet og det irrasjonelle. Ved å gå til noe(n) man mener å forstå for å belyse det vanskelig fattbare, kastes lyset hen mot dyrene. Hvilke fellesplasser man etablerer med denne metaforikken, er varierende; det er plass til utallige konnotasjoner. Valgfriheten blir relativt stor.

Den overdrevne optimismen blant markedsaktørene – en slags naiv tillit – kan dermed forklares ved hjelp av dyr(ebilder). Manglende optimisme og manglende tillit til den økonomiske utviklingen som vil kunne forplante seg ut i samfunnet, gjør man også ved å skyve dyrene foran seg. Dette er bare noen av fellesplassene man ser ut til å se. Siden dyrene i liten grad tillegges andre egenskaper enn å skaffe seg det de trenger for å overleve, hvordan kan man da snakke om «frie valg»? Dette ser ikke ut til å inngå i det økonomisk darwinistisk influerte universet. Det kunne inngått og blitt en viktig del innenfor fellesplassene. Fokus kunne også rettes enda tydeligere enn i dag hen mot skatteparadisene.

Blikket kunne dessuten sett dyrenes – og menneskenes – trang til å beskyt-

te og gi føde til egne barn. Mer eksplisitt ville man da kunne sett at «infant industries» måtte beskyttes, altså at en viss proteksjonisme i mange land vil være eneste veg ut av fattigdom. Dermed ville også bilder av mellommenneskelig nytte- og/eller behov-sammenlikninger, kunne fått en (større) plass i tenkningen. Slike bilder kunne gitt mer informasjon om den relative fordelene og den relative ulempen for menneskene – og bevegelsene – man studerer. Man ville kunne sett denne type sammenlikninger som vanskelig målbare, men ikke umulige å måle. Og, for å trekke mulige fellesplasser enda lenger: Man kunne sett at denne type modenhet (infant/barn og parents/foreldre) ikke var den type modenhet man selv ville etterstrebe. «Utviklingsland» kunne fått en annen betydning der en annen type vekst enn den vekst de fleste økonomer fremdeles vektlegger: Økt forbruk, økt forurensning og økende klasseforskjeller.

Det komplekse samspillet mellom kultur og natur vises tydelig i forståelser av menneskenatur og kjønn. Menns og kvinners natur og «naturlige» plass eller «naturlige» arbeidsoppgaver, kan vanskelig forstås på samme måte som tidligere. Gårsdagens og dagens utallige feministiske studier om biologi og kultur (sex and gender) – kunnskap om ulike maskuliniteter og femininiteter – skulle med all tydelighet vise det meget problematiske ved en essentialistisk oppfatning. At vi ikke bare er kjønn, men at vi i høyeste grad «gjør

kjønn», at vi verken fødes som menn eller kvinner, men blir det, er uansett uenigheter, en indikasjon på et samspill det ikke fins noe enkelt svar på. Naturens natur er vanskelig fattbar, og samspillet kultur, økonomi og natur enda vanskeligere å fatte eller fange inn.

Burke baserer sin retoriske teori på en type retorisk kairotisk spenning og skriver: «We are caught in these tensions because each of us is, on the one hand, possessed by our traditions and ideologies and, on the other hand, driven by creative impulse to ‘invent new solutions’, to reconstruct and reconstitute our world, our reality. All communication/rhetoric arises from such dialectical tensions.³⁵ Retorikk er for Burke alltid motivert av interesser og begjær (desire) – bevisst eller ubevisst – det gjelder religion, vitenskap, filosofi, teknologi og symbolske handlinger. Han trekker fram bilder på pasienter som skal lære å leve med og forholde seg til fortida. De må rekonstruere denne og dermed reorientere seg slik at livet blir meningsfullt – uansett hvor vanskelig denne prosessen måtte være og er. Hvorvidt fagøkonomer nå går gjennom denne type prosesser, er vanskelig å si. Det ser foreløpig ut som spenningen er liten. Reorienteringen, der denne fins, ser foreløpig ikke ut til å volde altfor store problemer.

Leve metaforen

Det entydige vekstpotensial innebygd i maskin- eller motorperspektivet, viser et landskap hvor alt er mulig og alt skal

gro. Heller ikke her er det særlig plass for sekundærsubjektets (den bokstavelige vekst i naturen) mulige konnotasjoner. Maskinen sluker mesteparten av feltet. I motsetning til mekanikerblikket, fungerer legens og biologens blick oftest som et utstillingsvindu folk får se inn i eller ut av. Fellesplassene viser seg da også å ikke være fellesplasser, men beregnet fortrinnsvis for primærsubjektet.

Gro Harlem Brundtland snakket om bærekraftig utvikling og inkluderte således elementer også fra byggeplassen. Uansett hva hun mente med den bærekraftige metaforen, synes konnotasjoner fra byggeplassen å ha seiret over konnotasjoner knyttet til naturen, som natur. Naturen, som maskin og med flere konnotasjoner sammenfallende med byggeplassen, har derimot glidd relativt glatt inn i samspillet med bærekraftmetaforen. Når to metaforer, som bærekraftig og utvikling, inngår i en form for samspill, blir lydbildet en kakofoni de færreste forstår (konsekvensene av). I dag må Statoil være bærekraftig; det samme må banker og børser.

Naturvitenskapelig språkbruk og tenkning innehar et enormt betydningspotensial og kan, som historien har vist, brukes på utallige måter. Derfor vil en darwinistisk inspirert tenkning og språkbruk også kunne åpne for reelle re-/nyorienteringer, noe som framgår av følgende sitat fra Vandana Shiva: «Den økologiske utfordring må få oss til å innse forbindelser og varige

sammenhenger i en organisk og dynamisk natur. En feministisk og økologisk respons må nødvendigvis gjenopplive en bevisst årvåkenhet av, og en dialog med, naturen. Den må løfte naturen ut av den patriarkalske definisjon som noe passivt og avmektig.»³⁶ Det fins mange former for dialog – i og utenfor språket. Shivas retorikk vil man i fagmiljøet muligens kunne låne øret til; noen virkelig gjenklang har uteblitt.

Jeg går igjen veien om metaforen og dens forunderlig liv eller tilstedeværelse også innen økonomifaget og lar Harding komme til orde: «Han som initierer en metafor i sin forskning, kan ikke inkludere samtlige assosiasjoner knyttet til metaforen eller modellen han gjør bruk av; andre som arbeider innenfor det samme feltet griper fatt i de muligheter et gitt perspektiv var ment å åpne for. Samtidig vil de kunne finne teorien utilfredsstillende fordi noen assosiasjoner knyttet til metaforen – som initiatoren ikke overskuet og derfor ikke testet ut – viser at teorien var uholdbar. Dette vil ikke være mulig om ikke forståelsen av metaforen var intersubjektiv, del av en kollektiv konsensus innenfor et språkfelleskap – og ikke privat språkbruk hos den individuelle teoretiker.»³⁷ Dette sammenfaller med den blackske metaforiske interaksjon hvor metaforen filtrerer fordi visse konnotasjoner skyves bort, men andre trekkes fram. Man ser i noen grad det man ønsker eller har satt seg fore å se, mens andre mulige tolkninger, som overses, kun-

ne åpnet for andre aspekter innvevd i metaforens meningspotensial.

Vellykket (metaforisk) kommunikasjon blir en bekreftelse på dybden i fellesskapet og vil, ideelt sett, kunne bidra til å styrke dette fordi språkbrukens mangetydighet (polysemi) skulle tilsa at vi prøvde å se hva de(n) andre utsier eller kommuniserer. Når fellesskap, for eksempel innen visse akademiske disipliner, ikke utfordres på en grunnleggende måte, vil dette fellesskapet snarere kunne vitne om en allmenn aksept for egen fagterminologi. Det vil bekrefte en dybde i fellesskapet som ikke utfordrer dette, men tvert imot bekrefter konformitet innen fellesskapet. Hvor sterkt fellesskapet blant fagøkonomer er i dag, er usikkert, men sikkert er det at kairos – den retoriske situasjonen – har bidradd til at flere stemmer høres – også stemmer som i noen grad handler om en viss reell re-orientering. Den «darwinistiske vendingen», derimot, kan inneha potensiale for både re- og nyorientering. Foreløpig har stemmer med et slikt potensiale knapt latt seg høre. Fortsatt synes fysikk og biologi å kunne eksistere sammen. I makro-økonomien snakker man om *vekstmaskin* (engine of growth), *fin-innstilling* (fine-tuning), *sirkulasjon*, *likviditet*, *balanse*. I utviklingsøkonomien leser man om *balansert* og *ikke-balansert vekst*, *fattigdommens onde sirkel*, *sentrum* og *periferi*, *utviklingstrinn*.

Kritisk retoriske perspektiver på økonomi og økonomisk retorikk kan

Bilde

være et supplement til økonomisk tenkning generelt og bidra til motstand overfor teorier som gjør seg usårbare. De, dvs. menneskene som framfører disse, legger sjøl premissene eller forutsetningene for systemet og tenkemåten man argumenterer ut fra. Ayotte viser i sin doktoravhandling hvordan man med et kritisk retorisk blikk kan trekke forbindelseslinjer mellom tenkning om stater(s) oppførsel) og språkbruk.³⁸ Han viser også at 'failed' eller 'rough' states er attributter enkelte stater gis. Dette skulle legitimere både 'preventive' og 'preemptive' militære angrep. Burkes inkludering av interessefelleskap knyttet til retorikk, er særdeles relevant. 'Rough' states av i går, er ikke nødvendigvis 'rough' i dag.

Interessefelleskapet blant nyliberale aktører er muligens mindre tydelig. Men premissene man argumenterer ut fra, synes langt på veg å være innskrevet, predefinert, på en måte som har bidradd til å gjøre teoriene temmelig usårbare. Det har vært – og er? - bortimot nytteløst å argumentere mot dem. «Teoretikeren vil vinne enhver diskusjon allerede i kraft av at forutsetningene gjør verden konform med betingelsene for hans egen teori», skriver filosofen Viggo Rossvåg.³⁹ Jo mer menneskene lar seg bruke av metaforene, dvs. jo mer metaforene snakker «oss», jo større blir sprengkraften til bildene fra det ene blikket. Da kan avvikling lett bli utvikling, ufrihet frihet og krig kan bli fred.

Kan hende er det vektleggingen

på en naturvitenskapelig tenkning og språkbruk om økonomien man bør legge mindre vekt på fordi den skyver blikket bort fra dens støttespillere og hovedansvarlige, altså menneskene som mest av alle frykter re- eller nyorientering. Burkes påminnelse om retorikk basert på felles interesser, kombinert med hans fokus på retorikkens kontinuerlige spenningspotensiale, ligger tett opp til det eller de metaforer jeg har belyst gjennom hele artikkelen.

Ny-orientering vil kunne koste – i mer enn én forstand. Justeringer i mørke av de metaforer, modeller eller kart jeg har løftet fram, vil kunne koste stadig mer for stadig flere – dyrene inkludert. Rovdyrene finnes i fortrinnsvis innenfor den menneskeskapte markedsøkonomien – med eller uten Darwin.

Berit von der Lippe er språk- og medieforsker ved Institutt for kommunikasjon, kultur og språk ved Handelshøyskolen BI, Oslo.

Noter

- 1 Lippe, von der (1999).
- 2 Kenneth Burke (1969:50-105).
- 3 Aristoteles (1991).
- 4 Farell, Thomas B. (1993:279).
- 5 Burke (1969:19-59).
- 6 Cloud, (2006).
- 7 Ayotte, (2003), Chilton (1996: 193-216).
- 8 Kuiper, Edith & Jolande Sap (1995), Nelson, Julie A. 1996 og McCloskey, Donald og Deidre, N. (1995).

- 9 Cherwitz (1983: 249-266), Schrag, Calvin O. (1980).
- 10 Cloud, (2004: 296).
- 11 McGee, (1980: 66).
- 12 Henderson (1982: 147-153).
- 13 Smith (1759).
- 14 Smith (1776).
- 15 Utaker (1989: 178-186).
- 16 Lakoff og Johnsen (1980) og (1999).
- 17 Schrag (1985: 164-174) og McKerrow (1989: 91-111).
- 18 Harding, (1986:235).
- 19 Lakoff og Johnsen, (1980: 33-35).
- 20 Nelson (1996:20-25).
Se også Mirowski (1994)
- 21 Nelson, (20-38).
- 22 Kuiper & Sap, (1995).
- 23 Se Ferber og Nelson (1993).
- 24 Nelson (1995:121).
- 25 Srassmann og Polany (1995: 129-150).
- 26 Burke (1969: 22).
- 27 Burke (1984: 267). Se også Sheard (1993: 291-310).
- 28 Bitzer (1968: 1-14).
- 29 Bitzer (1968: 6).
- 30 Om nyorientering, se Kinneavy (1996: 211-24), Tillich (1963: 362-393), Tillich (1936: 123-175) og Petruzzi (2001: 349-381).
- 31 Black
- 32 *Aftenposten* 1.3, 2009
- 33 Per Espen Stoknes, *Aftenposten*, 1.3, 2009
- 34 Akerlof and Shiller: (2009).
- 35 Burke (1984: 267).
- 36 Shiva (1995).
- 37 Harding (1978: 236).
- 38 Ayotte

Litteratur

- Akerlof, George A. og Robert J. Shiller (2009): *Animal spirits : How human psychology drives the economy, and why it matters for global capitalism*. New Jersey: Princeton University Press.
- Aristoteles (1991): *On rhetoric : A theory of civic discourse*. New York: Oxford University Press.
- Ayotte, Kevin (2003): *The rhetoric of terror : Weapons of mass destruction in American policy discourse*. University of Pittsburgh.
- Bitzer, Loyd F. (1968): «The rhetorical situation». I: *Philosophy and rhetoric*, 1 (1): 1-14.
- Black, Max (1962): *Models and metaphors : Studies in language and philosophy*, New York: Cornell University Press.
- Burke, Kenneth (1969): *A grammar of motives*. Berkeley: University of California.
- Burke, Kenneth (1969): *A rhetoric of motives*. Berkeley: University of California.
- Burke, Kenneth (1984): *Permanence and change : An anatomy of purpose*. Berkeley: University of California.
- Campbell N. R. (1920): *Physics, the elements*, Cambridge University Press: Cambridge. I: Cherwitz, Richard A. (1983): «Rhetorical perspectivism». I: *Quarterly journal of speech*. (August), s. 249-266.
- Chilton, Paul A. (1996): «The meaning of security». I: *Post-realism :*

- The rhetorical turn in international relations*. F. A. Beer og R. Hariman (red.). East Lansing: Michigan State University Press.
- Cloud, Dana L. (2004): «To veil the threat of terror». I: *Quarterly journal of speech*. Vol. 90 (3).
- Farell, Thomas B. (1993): *Norms of rhetorical culture*. New Haven: Yale University Press.
- Ferber, M. A. og Julie A. Nelson (1993): *Beyond economic man*. Chicago: University of Chicago Press.
- Harding, Sandra (XXXX): *Whose science? Whose knowledge? : Thinking from women's lives*. Ithaca: Cornell University Press.
- Harding, Sandra (1986): «Problems with post-kuhnian stories : The problem of the role of metaphor». I: *The science question in feminism*. Ithaca: Cornell University Press.
- Henderson, Willie (1982) «Metaphor in economics». I: *Journal of socio economics*, 21 (4), s. 363-377.
- Hesse, Mary (1978): «Theory and value in the social sciences». I: *Action and interpretation : Studies in the philosophy of the social science*. C. Hookway og P. Petit (red.). Cambridge: Cambridge University Press.
- Keller, Evelyn Fox (1992): *Secrets of Life*. New York: Routledge.
- Kuiper, Edith, m. fl. (1995): *Out of the margin : Feminist perspectives on economics*. New York: Routledge.
- Lakoff, George og Mark Johnsen (1980): *Metaphors we live by*. Chicago: Chicago University Press.
- Lakoff, George og Mark Johnsen (1999): *Philosophy in the flesh*. Basic Books: New York.
- Lippe, Berit von der (1999): *Metaforens potens*. Oslo: Oktober.
- McCloskey, Donald og N. Deidre (1998): *The rhetoric of economics*. Madison: University of Wisconsin Press.
- McGee, M. C. (1980): «The ideograph : A link between rhetoric and ideology». I: *Quarterly journal of speech*, 66, s. 1-16.
- McKerrow, Ramie E. (1989): «Critical rhetoric : theory and praxis». I: *Communication monographs*, 56, s. 91-111.
- Mirowski, Philip (1994): *Natural images in economic thought*. New York: Cambridge University Press.
- Moss, Laurence S. (1994): «Geoffrey M. Hodgson, economics and evolution : A review article». I: *Marshall studies bulletin*, nr. 4, s.33-49.
- Nelson, Julie A. (1996): *Feminism, objectivity and economics*. New York: Routledge.
- Rossvær, Viggo (1989): «Filosofi som kunstform». I: *Agora*, nr. 2-3, s. 10.
- Sheard, Cynthia M. (1993): «Kairos and Kenneth Burke's psychology of political and social communication». I: *College english*. Vol. 55 (3).
- Shiva, Vandana (1995): «Diverse forms of life : Feminism, biotechnology and biocultural diversity». I: *Sentier for kvinneforskning*. Universitet i Oslo, s. 3-20.

ØKONOMI OG RETORIKK

- Schrag, Calvin O. (1985) «Rhetoric resituated at the end of philosophy.» I: *Quarterly journal of speech*, vol. 71 (May), s. 164-74.
- Strassmann, Diana og Livia Polanyi (1995): «The economist as storyteller». I: *Out of the margin : Feminist perspectives on economics*. Edith Kuiper m. fl. (red.). New York: Routledge.
- Utaker, Arild (1995): «Metaforen som sammenlikning». I: *Livstegn*, nr.7.